

er in de voorafgaande periode op bijvoorbeeld het gebied van de arbeidsverhoudingen is gebeurd, gevolgd door een samenvatting van het komend deel op één pagina. Wel handig, maar in een niet zo lijvig boek niet nodig.

In elk deel zijn er constante factoren aan te wijzen die de economische samenleving van de Zaanstreek karakteriseren: zoals bijvoorbeeld de waterrijke omgeving, de ligging ten opzichte van Amsterdam (en de daaruit voortkomende haat-liefde verhouding met die stad) en de, juist ook door de geografische omstandigheden, kleine dorpsgemeenschappen en daardoor hechte onderlinge afhankelijkheid en samenwerking. Tot in de eerste helft van de negentiende eeuw bijvoorbeeld stelden de Zaanse ondernemers het zonder bankwezen, omdat ze in eikaars ondernemingen investeerden door middel van de partenrederij. Ook de sociaal-godsdienstige ontwikkeling van de doopsgezinde of onkerkelijke streek naar een rode Zaan wordt uiteengezet, beredeneerd en onderbouwd verbonden met de ondernemerszin en economische ontwikkelingen. Wel worden er kanttekeningen gemaakt bij de hedendaagse kenschetsing van de Zaanse werknemer als zeer betrokken bij het bedrijf en in het bezit van een hoge arbeidsmoraal. De typische vormen van handel, nijverheid en veredelingsindustrie die zich in de Zaanstreek ontwikkelden, worden uitgebreid besproken en gekoppeld aan de specifieke bedrijven met illustere namen als Van Gelder, Verkade, Albert Heijn en Forbo Linoleum (ontstaan uit onder andere de zeilmakerij toen de scheepvaart overging van zeil op stoom). Door de opzet van het boek zijn deze rode draden duidelijk zichtbaar. Heel af en toe komt er ook een 'smeuig detail' aan bod, zoals bijvoorbeeld het verhaal van het bankroet van Tewis Rogge en het uitsterven van de tot de achttiende eeuw algemeen gebruikte voornaam Tewis. Of dat van ondernemer Kaars Sijpesteijn, die de naam had er slordig uit te zien omdat hij altijd dezelfde oude hoed droeg — maar wel eentje met een brandgat erin van de sigaar van Churchill. In een economische verhandeling zijn dit soort anekdotes wellicht terecht schaars, maar ze fleuren het verhaal wel op.

De uitgave blinkt uit in grondigheid. De auteur heeft van de meeste Zaanse bedrijven de uitvoerig bestudeerde, cijfermatige bedrijfsgeschiedenis kundig in het complete Zaanse economische verhaal verweven. Met de uitgebreide inhoudsopgave is informatie betreffende eenvoudig terug te vinden. Helaas ontbreekt er voor degenen die verder willen zoeken een uitgebreid register. Ter verluchting van het zeer luxe uitgevoerde boek zijn kleurenillustraties van vier Zaanse kunstenaars opgenomen. Een originele gedachte, die vanuit het gezichtspunt van de opdrachtgevers zeker te begrijpen is, maar voor de lezer weinig toevoegt. Jammer is dat historisch beeldmateriaal ontbreekt. Hoewel de literatuurlijst om typografische redenen wat onoverzichtelijk oogt, geeft deze een uitgebreid overzicht van de gebruikte bronnen en literatuur. Met deze jubileumuitgave heeft de auteur de Zaanse (bedrijfs-)economische geschiedenis op een waardige manier toegankelijk gemaakt voor de dag van morgen.

Lianne Damen

K. E. Sluyterman, *Kerk in de City. 450 jaar Nederlandse kerk Austin Friars in Londen* (Hilversum: Verloren, 2000, 144 blz., ISBN 90 6550 609 8).

De Engelse koning Edward VI gaf vluchtelingen uit de Nederlanden in 1550 toestemming erediens ten houden in het Nederlands. Zij kregen de voormalige Augustijner kloosterkerk Austin Friars (in Londen) toegewezen als kerkgebouw. Dat was vorig jaar 450 jaar geleden. Reden voor de vrouw van de huidige predikant een onderzoek te plegen naar de redenen van

de vitaliteit van de kerk. De schrijfster, verbonden aan de Universiteit Utrecht, beschrijft in een viertal hoofdstukken de geschiedenis van de kerk. Aangezien zij de nadruk wil leggen op de naoorlogse periode, loopt zij in het eerste hoofdstuk met grote passen door de periode 1550-1945. De jaren 1945-1965 worden in het tweede hoofdstuk behandeld. Het derde hoofdstuk beschrijft de periode van 1965 tot 1982. De achttien jaar tot 2000 komen in het vierde en laatste hoofdstuk aan de orde. Een inleiding, conclusie, twee bijlagen en een Engelstalige samenvatting completeren het boek.

De periode 1550-1945 was een roerige tijd. De opvolgster van Edward VI (1553), zijn katholieke halfzuster Mary Tudor, herstelde het katholicisme in Engeland en liet protestanten vervolgen. Mary overleed in 1558 en werd op haar beurt door haar halfzuster Elisabeth I opgevolgd. Zij verleende de Nederlanders in Engeland weer toestemming hun erediensten te houden. In het laatste kwart van de negentiende eeuw nam het aantal Nederlanders in Engeland toe. En aan het begin van de twintigste eeuw groeide het aantal organisaties dat zich bekommerde om Nederlanders in Engeland. Door de crisis van de jaren dertig werden veel van die organisaties alweer opgeheven, terwijl het werk van de diaconie toenam door de vele verzoeken tot financiële ondersteuning. In oktober 1940 werd het kerkgebouw getroffen door een Duitse bom en in 1950 in het kader van de 'War damage-regeling' herbouwd. Het interieur werd verzorgd door een Nederlander.

In de jaren 1965-1980 kwam de samenleving in economische en sociale zin in een roerige periode. Bestaande zekerheden en waarden verdwenen; het gezag van de kerk nam af. Uit een enquête onder bezoekers van Austin Friars bleek dat zij meer betrokken wilden worden bij de diensten in Austin Friars. De gemeenteleden kregen dan ook de mogelijkheid delen van de dienst te verzorgen. De kerk ging zich tevens bezighouden met wereldse zaken: de kerkenraad achtte het aanvaardbaar dat de kerk politieke standpunten zou innemen. Dit leidde wel weer tot onrust want waarom werd het ene onderwerp wel en het andere niet besproken? Zo was de plaatsing van kernwapens in West-Europa nauwelijks een onderwerp van gesprek terwijl de discussie over apartheid veel stof deed opwaaien. De invoering van apartheid zorgde voor spanning tussen de Nederlanders en de Zuid-Afrikanen in Londen. Deze laatsten gingen ook ter kerke in Austin Friars. Toen in 1968 de Wereldraad van kerken zich actiever opstelde tegen racisme, zag de predikant van Austin Friars af van een door de Zuid-Afrikaanse regering betaalde reis naar Zuid-Afrika. Tussen 1984 en 1991 werden geheel geen Zuid-Afrikaanse diensten gehouden: een deel van het collectegeld ging naar de Wereldraad van kerken die daarmee de anti-apartheidsbeweging steunde.

In het afsluitende hoofdstuk komt de schrijfster terug op de vraagstelling van het boek. De vele vrijwilligers hebben, naast de predikanten, voor een groot deel gezorgd voor het overleven van de kerk. Daarnaast is de kerk niet blijven steken in de zestiende eeuw maar heeft zij zich aangepast aan de tijd. In het kader, vernieuwing, verwijst de schrijfster toch naar het verleden: de oprichters van de kerk waren kerkvernieuwers, die noodgedwongen hun land hadden moeten verlaten. Ook wijst zij er terecht op dat de kerk in een smeltkroes van culturen staat: hartje Londen. Dat staat waarschijnlijk garant voor de nodige dynamiek.

De schrijfster is er in geslaagd veel gebeurtenissen en ontwikkelingen in betrekkelijk weinig pagina's te beschrijven. Het eerste hoofdstuk telt slechts 33 pagina's en geeft toch een behoorlijk inzicht in bijna 400 jaar. In de overige 76 bladzijden weet zij de roerige naoorlogse periode overzichtelijk te behandelen. De tekst van het boek wordt goed gesteund door de afbeeldingen. Slechts op enkele pagina's is de bladspiegel onrustig door de combinatie van tekst en meerdere afbeeldingen.

De angst van schrijver dezes te worden overvallen door religieuze termen en diepgaande

christelijke beschouwingen, is geheel onterecht gebleken. In het boek ligt de nadruk op de mensen die Austin Friars hebben 'gemaakt' en daarmee kan het boek ook aantrekkelijk zijn voor lezers die zich bij de combinatie 'geschiedenis en kerk' niet op hun gemak voelen.

M. A. de Winter

J. Spoelder, *Prijsboeken op de Latijnse school. Een studie naar het verschijnsel prijsuitreiking en prijsboek op de Latijnse Scholen in de Noordelijke Nederlanden, ca. 1585-1876, met een repertorium van wapenstempels* (Dissertatie Nijmegen 2000; Amsterdam, Maarsen: APA-Holland universiteits pers, 2000, xix + 852 blz., f282,-, ISBN 90 302 1222 5).

Er is wel een zekere obsessie met het voorwerp voor nodig om een op het eerste gezicht zo triviaal thema als de prijsbanden die in het verleden op Latijnse scholen tijdens een openbare prijsuitreiking aan verdienstelijke leerlingen werden geschonken, tot onderwerp van een proefschrift van bijna 900 bladzijden te maken. Taaie speurzinnigheid, sociale vaardigheden, engelengeduld en een onverwoestbaar vertrouwen in de goede afloop — gesteund door een begripvol thuisfront — hebben Spoelder, zelf leraar klassieke talen, in staat gesteld om in ruim tweeëntwintig jaar tijds zijn uitputtend onderzoek naar het verschijnsel prijsboek te voltooien. Hoewel naast een tijdrovende leraarsbaan geschreven, draagt het proefschrift tegelijk het stempel van een in de schoolpraktijk gerijpte eruditie. Zonder een langdurige tijdsinvestering kan zo'n onderwerp ook niet landelijk worden gedekt. Keurig in de vorm van een prijsband met Haarlems wapenstempel gegoten, is Spoelders dissertatie dan ook de ultieme studie over het prijsboek aan de Latijnse school in de Noordelijke Nederlanden, van haar opkomst tot aan haar formele omzetting in het gymnasium bij de wet van 1876. Dit boek bewijst de meerwaarde van langetermijnonderzoek en brede belezendheid, en illustreert de eigen plaats van 'buitenpromovendi' die meer willen en mogen dan een half voorgedroogd product voltooien. Ook de uitgever legt met dit fraai verzorgde, aantrekkelijk vormgegeven en rijk geïllustreerde boek beslist eer in. Zijn liefde voor het boekambacht weerspiegelt die van de auteur jegens de klassieken.

De smalle hoofdtitel doet de inhoud eigenlijk onrecht, ook al vormt het prijsboek het uitgangspunt en de spil van het onderzoek. Het bronnenmateriaal bestaat in de eerste plaats uit archivalia van Latijnse scholen of stedelijke overheden waarin prijsboeken worden opgesomd, en uit enkele grote collecties van zulke prijsboeken (de collectie Oldewelt van de UvA, die van de KB, en niet te vergeten die welke de auteur in de loop der jaren heeft bijeengebracht). Spoelders eerste fascinatie gaat ontegenzeggelijk naar het prijsboek zelf uit. Zo bespreekt hij nauwkeurig de vorm en uitvoering ervan, tot en met de kleur van de sluitlintjes. Het met veel zorg samengestelde repertorium van de wapenstempels die op de banden van de bewaarde prijsboeken zijn aangetroffen, maakt bijna een derde deel van het boek uit. Het betreft 60 plaatsen met Latijnse stadsscholen, dat wil zeggen bijna alle scholen die in de betrokken periode hebben bestaan, met uitzondering van een aantal eenmanschooltjes in kleine plaatsen, veelal door een predikant gedreven. Behalve een nauwkeurige beschrijving van de wapenstempels op de banden, hun typen en hun ontwikkeling, alles geïllustreerd met ter plekke gemaakte potloodwrijfsels, wordt ook steeds de literatuur over de verschillende scholen opgegeven. In de bijlagen vinden we dan nog een opgave per school van de geraadpleegde archivalia, een uitgebreide literatuurlijst (782-827), 33 illustraties van prijsuitreikingen en prijsbanden, diverse lijsten van prijsboeken en een verklarende woordenlijst van de termen uit de Latijnse schoolwereld, plus uitgebreide registers van namen en onderwerpen. Daarmee is dit boek